

Український незалежний центр політичних досліджень

Моніторинг політики ідентичності (-тей)

1 жовтня - 31 жовтня 2017 р.

Під політикою ідентичності (-тей) ми розуміємо комплекс рішень, дій та заходів з боку уряду, парламенту, Президента (а також незалежних політичних, суспільних гравців, які впливають на дії влади), спрямованих на формування соціогуманітарної сфери задля інтеграції національної спільноти, проведення мовної політики та політики в царині міжнаціональних стосунків. Ключові категорії: мовна політика, політика у сфері міжрелігійних та міжетнічних стосунків, політика пам'яті та політика щодо деокупації Кримського півострова та ситуації в ОРДЛО.

У тексті моніторингу фіксуватимуться рішення, політичні оцінки, заходи з означених напрямків, які впливають на соціогуманітарну сферу, формування соціального та людського капіталів, ситуацію в сфері потенційних суспільних конфліктів чи їх превенції. Такий огляд щомісяця здійснюватимуть експерти УНЦПД*.

КЛЮЧОВІ ПОДІЇ

Протягом листопада 2017 р. у сфері політики ідентичності основні події відбувалися навколо статті 7 Закону України «Про освіту», яка регулює мову освіти національних меншин; українсько-польських непорозумінь стосовно політики пам'яті, а також подій у Криму та ОРДЛО. Чергова хвиля напруження виникла в українсько-польській дискусії довкола теми історичної пам'яті. Згідно із заявами голови польського МЗС В. Вашиковського, деяким українським політикам та чиновникам, зокрема і голові Українського інституту національної пам'яті В. В'ятровичу, через їхню позицію стосовно УПА та політики пам'яті буде заборонено в'їзд на територію Польщі. Натомість українська сторона уникає гострого конфлікту і намагається згасити польські спроби розпалити протистояння ще більше.

Триває комунікація навколо «мовної» статті Закону України «Про освіту». Українська сторона констатує відсутність діалогу з Угорщиною, хоча з іншими країнами-сусідами вже підписано відповідні меморандуми щодо урегулювання вивчення мов національних меншин. Із заяв прем'єр-міністра Угорщини В. Орбана стало зрозуміло, що конфліктні ситуації його країни з Україною можливі і в майбутньому через нові законодавчі ініціативи Києва.

Українська православна церква (МП) звернулася до вищого керівництва Московського патріархату із заявою про надання їй особливого статусу, щоб підвищити свій авторитет в Україні. Такий хід розцінюється як спроба уникнути запровадження т.зв. «церковних» законів – щодо статусу і назв релігійних організацій, керівний центр яких знаходиться за межами України, в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України.

* Огляд підготовлено експертами УНЦПД в рамках проекту Демократія та реформи в період конфлікту: виклики та рішення, що реалізується за підтримки Національного фонду демократії (США). Висловлені в ньому думки є авторськими і не обов'язково відображають погляди Національного фонду демократії. Публікація випускається українською мовою в електронному варіанті. Електронну версію видання розміщено на сайті УНЦПД за адресою: www.ucipr.org.ua

У Криму відбулися чергові обшуки в будинках кримськотатарських активістів «Кримської солідарності» та членів регіональних меджлісів. Станом на кінець листопада, було відомо про 5 заарештованих кримських татар лише протягом цього місяця. На непідконтрольній Україні території Луганської області, у самопроголошеній «Луганській народній республіці», відбувся переворот. Натомість так званого голови «ЛНР» І.Плотницького «республіку» очолив Л.Пасічник.

На лінії розмежування не припиняються обстріли. У листопаді зафіксовано найвищий за останні півроку показник кількості обстрілів. Упродовж місяця в зоні проведення АТО загинули 15 українських військових.

Події

- 1 листопада відбулася зустріч представників румунської, угорської, грецької, польської етнічних громад України з членами делегації Венеціанської комісії Ради Європи. Зокрема, лідери румунської громади наголосили, що закон «Про освіту» викликає невдоволення серед етнонаціональних спільнот; які вважають, що закон обмежує їхні права вивчати рідну мову, зберігати свою культурну і національну ідентичність.
- Від 8 листопада, згідно з перехідними положеннями закону №1421-VIII "Про внесення змін до деяких законів України щодо частки музичних творів державною мовою у програмах телерадіоорганізацій"*, радіостанції зобов'язані транслювати у часових проміжках з 7:00 до 14:00 та з 15:00 до 22:00 щонайменше 30% пісень українською мовою (раніше було 25%). Окрім того, обсяг програм державною мовою в радіоефірі тепер має становити щонайменше 55% (замість дотеперішніх 50%)**.
- 8 листопада рух «Простір свободи» оприлюднив дані аналітичного огляду «Становище української мови в Україні в 2017 році». Згідно з цими даними, українська мова є рідною для 68% громадян (не враховуючи окуповані території). Російську мову вважають рідною 13-14%, обидві мови рівною мірою – 17%. Розмовляють завжди або переважно українською удома 46-50% українців, російською – 26-32%***.

Заяви

- 8 листопада відбулася зустріч міністра освіти і науки України Лілії Гриневич та комісара ЄС з питань освіти, культури, молоді та спорту Тібора Наврачіча у Брюсселі. Під час зустрічі міністр заявила, що кожна національна меншина в Україні має особливі умови проживання, навчання та розвитку, тому й підхід до вивчення дітьми з цих громад української мови має бути різним.
- 8 листопада віце-прем'єр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції Іванна Климпуш-Цинцадзе повідомила, що Угорщина домоглася, щоб у проект рішення саміту Східного партнерства було внесено норму про те, що країни-партнери не мають звужувати права національних меншин у сфері освіти****.
- 13 листопада прем'єр-міністр Угорщини В.Орбан заявив, що позитивне рішення Венеціанської комісії щодо українського закону про освіту не зніме претензій Будапешта до Києва.
- 13 листопада міністр освіти і науки України Л.Гриневич заявила, що висновки Венеціанської комісії щодо «мовної статті» українського закону про освіту будуть враховані при імплементації відповідних норм закону, але до зміни його суті не призведуть.
- 22 листопада глава представництва ЄС в Україні Хюг Мінгареллі заявив, що Євросоюз підтримає рекомендації Венеціанської комісії щодо мовної норми закону про освіту.

* <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1421-19>

** <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2339798-kvota-na-ukrainsku-movu-v-radioefiri-zrosla-se-na-5.html>

*** <http://dobrovol.org/article/353/>

**** <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/11/8/7073360/>

МІЖНАЦІОНАЛЬНІ СТОСУНКИ. НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ

Міжетнічні відносини в Україні обумовлені останніми ініціативами стосовно мовної політики, зокрема, гострі дискусії викликали питання мови освіти, а також політики пам'яті, тому ці сфери мають чітку взаємозалежність.

Заяви

- 2 листопада міністр закордонних справ Польщі В.Вашиковський заявив, що Польща починає процедури, згідно з якими громадяни України, які демонструють антипольські позиції, не будуть допущені на територію Польщі. За словами Вашиковського, до таких належать особи, які демонстративно носять мундири СС «Галичина», а також ті, хто на адміністративному рівні не дозволяє, наприклад, відновлювати польські місця пам'яті. Реагуючи на заяви польського міністра, голова Інституту національної пам'яті Володимир В'ятрович заявив, що Польща в даній ситуації хоче піти навіть далі, ніж Росія, яка колись оголосила його персоною нон-грата за відкриття архівів КДБ*.
- 8 листопада прес-служба Харківської облдержадміністрації розповсюдила інформацію про те, що в Харківській області відкриють український спікінг-клуб з безкоштовними курсами державної мови і тематичними екскурсами. Харків'ян, які бажають взяти участь у розробці програми клубу і формуванні тренду #ЯСпілкуюсьУкраїнською, запросили прийти до прес-центру «Накипело». Організатори планують розпочати курс навчання ділової і розмовної української мови, риторики та лінгвістичного менеджменту, а також проводити лекції та тематичні екскурсії.
- 13 листопада міністр закордонних справ Польщі В.Вашиковський заявив, що Варшава не оприлюднюватиме список осіб, яким заборонено в'їжджати до Польщі. Цей список є коротким і ця заборона не суперечить правилам Шенгену. Міністр додав, що заборона стосуватиметься осіб, які пропагують антигуманні та антиєвропейські цінності.
- 14 листопада віце-міністр закордонних справ Польщі Б.Ціхоцький заявив, що заборона на в'їзд до Польщі діє лише стосовно окремих українських чиновників, відповідальних за ухвалення рішень, які «ображають почуття поляків, заперечують «Волинський злочин», а також прославляють українські формування, що співпрацювали з нацистською Німеччиною», але не торкнеться журналістів та культурних діячів.
- 10 листопада стало відомо, що польська сторона ігнорує рішення Українського інституту національної пам'яті, який зупинив видачу полякам дозволів на встановлення, легалізацію пам'ятників чи проведення ексгумацій в Україні, поки в Польщі не відновлять зруйновані там за останній час українські об'єкти. Рішення УІНП було спричинено, зокрема, спорудженням поляками у с. Немілля на Ріненщині без офіційних дозволів пам'ятника на вшанування загиблих поляків-мешканців цього села в 1843 р.**

* <https://www.facebook.com/volodymyr.viatrovych/posts/10210506035906646>

** <https://novynarnia.com/2017/11/12/polshha-vidkrivaye-novi-memoriali-na-volini-nezvazhayuchi-na-zaboronu-uinp-zmi/>

Заяви

- 12 листопада у м. Берегово Закарпатської області відбулися анонсовані заходи, приурочені до 79-ї річниці створення парамілітарної організації «Карпатська Січ». Під час акції представники окремої добровольчої чоти «Карпатська Січ» стягнули з флагштока угорський національний прапор, який було піднято над міськрадою, згідно з рішенням місцевих депутатів від 2006 року. Виникла невелика сутичка з правоохоронцями, і прапор невдовзі був повернутий на місце*. 13 листопада голова зовнішньополітичного відомства Угорщини П.Сійярто заявив, що в європейських країнах подібні дії є неприпустимими, а відтак ті, хто зняв прапор Угорщини з будівлі міськради Берегова, мають бути негайно затримані й покарані. Сійярто також зауважив, що звернувся до українського посла в Будапешті з приводу цього інциденту.
- 13 листопада прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан заявив, що конфліктні ситуації між Угорщиною та Україною можливі і в майбутньому через нові законодавчі ініціативи Києва. Він наголосив, що в Україні на порядку денному є як мінімум ще три важливих законопроекти і законодавчі ініціативи, які призведуть до зменшення прав національних меншин**.
- 14 листопада прем'єр Угорщини Віктор Орбан заявив, що уряд Угорщини не відступить від намірів блокувати інтеграцію України в ЄС і НАТО, якщо Київ залишить без змін закон про освіту***.
- 15 листопада посол Угорщини в Україні Ерно Кешкенй заявив, що Угорщина наполягає на тому, щоб Україна повернула освітні траєкторії для національних меншин так, як було до ухвалення закону «Про освіту». На думку посла, та редакція закону, яка була ухвалена парламентом і підписана Президентом України, начебто не була узгоджена з меншинами. Угорське представництво в Україні насамперед хвилює звуження прав національної меншини на освіту рідною мовою «порівняно з тим, як було раніше».
- 15 листопада посол України в Польщі Андрій Дециця заявив, що Україна та Польща мають розбіжності в оцінці історичного минулого, але це не всемасштабний конфлікт, а зараз на порядку денному відносин двох держав стоїть питання візиту президента Польщі Анджея Дуди в Україну.
- 22 листопада віце-прем'єр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції Іванна Климпуш-Цинцадзе заявила, що у підході до питання нацменшин та мовного питання Угорщина – єдина країна, що висловлює свої заперечення, займає позицію серйозного супротиву і неготовності до діалогу. «Вдалося підписати меморандум взаєморозуміння стосовно реалізації цього закону з Польщею і Болгарією. Ми на позитивному шляху вирішення з Румунією», - заявила Климпуш-Цинцадзе. Щодо російського впливу на позицію Будапешта, віце-прем'єр бачить певну синхронізацію аргументації.

* <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/272055>

** <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/11/13/7073580/>

*** <http://www.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/prime-minister-viktor-orban-s-speech-at-the-16th-plenary-session-of-the-hungarian-standing-conference>

Заяви

- 21 листопада директор Департаменту у справах релігій та національностей Міністерства культури України Андрій Юраш заявив, що інформаційно-маніпулятивні кампанії, які проводять представники УПЦ (МП) на міжнародній арені, мають на меті дискредитувати українську державу та відвернути увагу від ситуації з релігійною свободою у Росії та на окупованих нею територіях. Зокрема йдеться про публікацію на сайтах УПЦ (МП) неправдивої, спотвореної інформації про утиски з боку української влади, а також повідомляється про те, що керівництво УПЦ (МП) на різних міжнародних майданчиках виголошує тези про дискримінацію їхніх представників, про переслідування, упереджене ставлення, але самі у той же час не пропускають нагоди образити своїх опонентів*.
- 28 листопада Вселенський патріарх Варфоломій закликав «всіх людей доброї волі» до припинення війни та агресії на сході України. Про це йдеться у посланні Вселенського патріарха з нагоди 84-х роковин Голодомору в Україні**.
- 30 листопада предстоятель Української православної церкви Московського патріархату Онуфрій на архієрейському соборі РПЦ виступив із заявою про надання особливого статусу УПЦ МП, щоб підвищити її авторитет в Україні***.
- 30 листопада на архієрейському соборі РПЦ заявили про отримання письмового звернення від голови УПЦ Київського Патріархату Філарета до глави РПЦ Кирила від 16 листопада 2017 року. Як стверджує офіційний сайт РПЦ, «лист містить прохання про відновлення евхаристійного та молитовного спілкування з християнами, що складаються в українському церковному розколі, і про скасування» всіх рішень, в тому числі про погрози і відлучення, заради досягнення Богом заповіданої світу між єдиновірними православними християнами і примирення між народами». «Ні про яке покаяння перед РПЦ чи тим більше повернення до її складу не може бути й мови», – заявили у відповідь в УПЦ КП****.

* https://risu.org.ua/ua/index/exclusive/photogallery/risu_video/69065

** https://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/national_religious_question/69166/

*** https://ria.ru/religion/20171130/1509922418.html?referrer_block=index_archive_3

****<https://www.unian.ua/society/2272701-upts-kp-patriarh-filaret-ne-prosiv-proschennya-u-rpts.html>

Нормативно-правові акти

- 8 листопада Кабінет Міністрів України створив організаційний комітет та затвердив План заходів з підготовки та відзначення 1030-річчя хрещення Київської Русі – України. Відповідне розпорядження розробило Міністерство культури на виконання Указу Президента України*.
- 8 листопада в рамках політики декомунізації рішенням уряду Дніпродзержинське водосховище перейменовано на Кам'янське водосховище**.
- 15 листопада уряд ухвалив План заходів для вшанування пам'яті жертв політичних репресій 1937 – 1938 років***. План культурно-просвітницьких заходів, присвячених поширенню інформації про сталінський терор та його наслідки, розраховано на 2017-18 роки.
- 16 листопада Верховна Рада прийняла законопроект №5496****, яким скасовано вихідний день 2 травня, перейменовано 1 травня з «Дня солідарності трудящих» на День праці, а також запроваджено вихідний день на Різдво, 25 грудня. Отже, Різдво в Україні святкуватимуть двічі – 25 грудня та 7 січня, разом з християнами західного та східного обряду.
- 22 листопада Кабінет Міністрів України затвердив план заходів із відзначення 100-річчя проведення першого курултаю кримськотатарського народу*****.

Події

- 21 листопада відзначався День гідності та свободи (день початку Революції гідності), під час якого було проведено ряд меморіальних, урочистих та культурно-мистецьких заходів, церемоній покладання квітів до місць, де відбувалися найтрагічніші події Майдану, зокрема, на алеї Героїв Небесної сотні, до пам'ятників загиблим на Донбасі захисникам України. У цих заходах узяли участь представники органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, духовенства, громадськість, учасники революційних подій в Україні у 2004, 2013-2014 роках, учасники антитерористичної операції в Донецькій і Луганській областях.
- 22 листопада рештки пам'ятника воякам УПА у польському селі Грушовичі використали для мощення доріг. За словами вїта ґміни Стубно Януша Слабіцького, з ініціативи якого відбувся демонтаж пам'ятника, до таких дій він вдався, бо передбачав, що українці збережуть уламки і «зроблять з них реліквію».
- 25 листопада у День пам'яті жертв Голодомору відбулися національні пам'ятні заходи біля Меморіалу жертв Голодомору. Під час жалобної акції відбувся молебень за жертвами Голодомору. Участь у заході взяли Президент України Петро Порошенко, Прем'єр-міністр Володимир Гройсман, перший заступник Голови Верховної Ради Ірина Геращенко, голова і співробітники Українського інституту національної пам'яті та інші державні діячі, представники духовенства різних конфесій, іноземних посольств, громадськість .

* http://irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1858%3A1&catid=34%3Aua&Itemid=61&lang=uk

** <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=250417226>

*** <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/819-2017-%D1%80>

**** http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=5496&skl=9

***** <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=250451212>

***** <http://www.memory.gov.ua/news/u-kievi-vshanuvali-pamyat-zhertv-golodomoru>

Заяви

- 8 листопада голова Українського інституту національної пам'яті Володимир В'ятрович опублікував на сайті «Європейської правди» статтю*, в якій виклав власне бачення конфлікту між Польщею та Україною. Нині рівень взаємин із Польщею найгірший за останні десятиріччя, всі непорозуміння базуються на спробах нав'язати Україні своє бачення історії, вважає Володимир В'ятрович. Польська сторона стверджує, що рішення УІНП, яке зупинило видачу полякам дозволів на встановлення, легалізацію пам'ятників чи проведення ексгумацій в Україні, поки в Польщі не відновлять зруйновані там за останній час українські об'єкти, стало емоційною відповіддю на знищення українського монументу в Грушовичах у квітні цього року. В. В'ятрович у згаданій статті визнає, що акти вандалізму проти польських пам'ятників відбулися і в Україні, але ці дії були одностайно засуджені всіма політичними силами, включаючи праворадикалів, а самі монументи були одразу ж відновлені. СБУ та МВС прозвітували про арешт провокаторів, що вчинили наругу над пам'ятниками.
- 9 листопада видання «Dziennik Gazeta Prawna» з посиланням на свої неофіційні джерела повідомило, що голові УІНП В. В'ятровичу заборонено в'їзд до Польщі.

---

* <http://www.eurointegration.com.ua/experts/2017/11/8/7073363/>

Події

- 6 листопада було проведено нараду під головуванням прокурора Автономної Республіки Крим Гюндуза Мамедова з керівництвом Меджлісу кримськотатарського народу, представниками правоохоронних органів України, державної влади та правозахисних організацій щодо взаємодії, напрацювання механізму та єдиного підходу до збору інформації про порушення прав людини на окупованому півострові.
- 8 листопада російські силовики провели обшуки у низки кримськотатарських активістів. У Бахчисараї обшук проводили в домі громадського активіста Сейтумера Сейтумерова. Також російські силовики здійснили обшук в Алімдара (Руслана) Беялова, котрий є активним учасником спільноти «Кримська солідарність», у м. Старий Крим. Раніше Беялов уже отримував адміністративний штраф за свою активну позицію і висвітлення реальних подій у Криму. Також повідомляється про обшуки в Сімферопольському районі, у селищі Зарічне, в будинку Ельдара Кантемірова. У смт. Кіровське відбувся обшук у голови регіонального меджлісу Екрема Абдульватова.
- 14 листопада відбулося чергове засідання тристоронньої контактної групи, на якому обговорили питання припинення вогню на Донбасі. Представник ОБСЄ Мартін Сайдік зазначив, що останнім часом зросла кількість порушень режиму тиші, наприклад, минулого тижня – на 14% порівняно з попереднім. 13 листопада кількість обстрілів всього лише за добу сягнула двох тисяч, що є найвищим показником за друге півріччя 2017 року. Крім того, учасники економічної робочої групи обговорювали поточні розрахунки і погашення заборгованості за доставлену воду в ОРДЛО.
- 14 листопада Третій комітет Генеральної Асамблеї ООН ухвалив оновлений проект резолюції «Ситуація з правами людини в Автономній Республіці Крим та м. Севастополь, Україна»*. Документ, зокрема, підтверджує, що між Україною і Росією існує збройний конфлікт, а також засуджує ретроактивне застосування РФ власних законів на окупованій території, примусове переведення громадян України в російське громадянство.
- 16 листопада після обшуків у с. Пушкіне (Есен-Екі) Радянського району АР Крим було заарештовано Мустафу Мустафаєва. Одночасно відбувався обшук і в будинку його матері, Аджер Мустафаєвої, яка мешкає в тому ж селі.
- 16 листопада фігурант т.зв. «справи українських диверсантів» Дмитро Штибліков був засуджений підконтрольним Кремлю Севастопольським міським судом в Криму до п'яти років колонії суворого режиму і штрафу в розмірі 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. За словами брата засудженого, засідання пройшло в закритому режимі за 50 хвилин, судді знаходилися в дорадчій кімнаті близько 20 хвилин і після засідання вже роздали готовий вирок. Нагадаємо, що Дмитро Штибліков був затриманий 9 листопада 2016 р. в Севастополі разом з Олексієм Бессарабовим і Володимиром Дудкою. За версією окупаційної влади, вони є «членами диверсійно-терористичної групи Головного управління розвідки Міністерства оборони України" і нібито готували теракти на півострові».
- 23 листопада в Сімферополі були затримані Бекір Дегерменджі (батько фігуранта «сутички 26 лютого 2014 р.»), Асан Чапук, Казим Аметов. У їхніх домівках було проведено обшуки. Під час затримання російськими силовиками ветерана національного руху Веджіє Кашки їй стало погано, невдовзі в кареті швидкої допомоги жінка померла.
- 29 листопада підконтрольний Кремлю Верховний суд Криму задовольнив апеляційну скаргу сторони захисту українського активіста Володимира Балуха і скасував рішення Роздольненського суду півострова про його арешт. Балух перебуватиме в СІЗО до 4 грудня.

Заяви

- 17 листопада голова представництва України при міжнародних організаціях у Відні Ігор Прокопчук на 1164-му засіданні Постійної ради Організації з безпеки і співробітництва в Європі заявив, що російська окупаційна влада у Криму продовжує викорінювати всі прояви української ідентичності, освіти та культури на півострові. Зокрема, між 2013 та 2017 роками кількість молодих людей, які навчаються українською мовою, різко скоротилася - з майже 13 тисяч до 370 (зменшення в 35 разів), кількість українських шкіл зменшилася з семи до однієї, а класів - з 875 до 28. Українська мова навчання була усунута з освіти у вищих навчальних закладах Криму*.
- 21 листопада центр Луганська, включаючи адміністративні будівлі, був захоплений групою невідомих озброєних людей зі стрілецькою зброєю та мінометами у військовій формі без знаків приналежності до тих чи інших організацій.
- 22 листопада прес-служба СБУ повідомила, що співробітники Головного управління СБУ в АР Крим в м. Херсон спільно з Нацполіцією, під процесуальним керівництвом кримської прокуратури зібрали ґрунтовну доказову базу щодо порушення прав людини, законів та звичаїв війни, що відбуваються на тимчасово анексованій території України – Автономній Республіці Крим**.
- 24 листопада ватажком терористичної організації «Луганська народна республіка» став так званий «міністр державної безпеки ЛНР» Леонід Пасічник, який замінив на «посаді» Ігоря Плотницького.

Підводячи підсумки зазначимо, що конфліктні ситуації з сусідами України - Угорщиною та Польщею - стосовно мовної політики та політики пам'яті не є на даний момент вирішеними. Очевидно, їх урегулювання охопить тривалий час і потребуватиме компромісних рішень як з боку України, так і з боку Польщі та Угорщини. Не варто очікувати припинення активної діяльності російських спецслужб у Криму, спрямованих на дезінтеграцію кримськотатарської спільноти півострова. Водночас зміна керівників «ЛНР» свідчить про можливі певні зміни у тактиці Кремля на тимчасово окупованих територіях сходу України.

* <https://www.unian.ua/politics/2248481-u-krimu-v-35-raziv-zmenshilasya-kilkist-molodi-yaka-navchaetsya-ukrajinskoyu-movoyu-diplomat.html>

** <https://ssu.gov.ua/ua/news/1/category/2/view/4144#.yrYzLkk9.dpbs>